

INGEBORG LÖFGREN

LITTERÄRT VÄRDE UR FÖRSTA- OCH TREDJEPERSONS- PERSPEKTIV

TFL 2025:1–2. LITTERÄRA VÄRDEN OCH VÄRDERINGAR

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v55i1.55907>

ISSN: 2001-094X

– Litterära värden och värderingar –

Copyright © 2025 Author(s). This is an open access article distributed
under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Inledning: **Farväl kvalitet. Farväl konst!**

Upptakten till denna text var ett recensionsuppdrag som jag fick sommaren 2023. Jag skulle recensera två små essäböcker om litterärt värde, den ena av författaren och förläggaren Ulrika Nielsen, den andra av litteraturvetaren Fredrik Hertzberg.¹ Båda gjorde intryck på mig. Essäerna väckte också en omfattande litterär debatt i Finland under hösten 2023 och våren 2024.² I denna artikel kommer jag att ta avstamp i Hertzbergs essä *"Farväl kvalitet. Farväl konst!" Om litterärt värde* (2023). Jag kommer genomgående i min artikel att ägna mig åt ett slags uttolkande och kommenterande av några få passager av Hertzbergs essä. Att jag därför citerar essän utförligt inledningsvis hoppas jag att läsaren har fördragsamhet med. Jag vill med mitt utförliga citerande inringa en tolkningssvårighet Hertzbergs text ställer läsaren inför, som i sin tur leder fram till den centrala problematik som min artikel uppehåller sig vid. Denna problematik är följande: att litterärt värde som fenomen framträder radikalt olika, och kan sägas ha skilda logiska egenskaper, beroende på om man betraktar det ur ett första- eller ett tredjepersonsperspektiv. Min läsning av Hertzberg är textnära på ett sätt vi litteraturvetare oftast reserverar för litterära texter. Emellertid hoppas jag att det finns en hermeneutisk och begreppslig vinst med detta förfaringsätt.

I essän gör Hertzberg upp med vad han anser är förfelade sätt att förstå litterärt värde i vår samtid, inom såväl litteraturkritiken som litteraturvetenskapen. Vad gäller den akademiska diskussionen av litterärt värde identifierar Hertzberg Barbara Herrnstein Smiths banbrytande *Contingencies of Value* (1988) som en urtext till rådande

diskurs om litterärt värde. Herrnstein Smiths bok är kanske det verk, jämte Pierre Bourdieus monumentala *La Distinction: Critique sociale du jugement* (1979), som kan sägas ha haft störst inflytande på den litteraturvetenskapliga diskussionen om litterärt värde de senaste decennierna. Om detta verk skriver Hertzberg följande:

En startpunkt för den litterära värdediskussionen på 1990-talet blev den amerikanska litteraturvetaren Barbara Herrnstein Smiths *Contingencies of Value* (1988). Det är ett välskrivet verk, som dock misstänkliggör och urholkar hela begreppet litterärt ”värde”. [...] Enligt Barbara Herrnstein Smith är litterärt värde inte något som finns i de litterära verken, utan något som ”görs” av aktörer på en marknad. Hon ser på litteratur och värde i empiriska och instrumentella termer, värde är ett objekts positiva effekter. [...] Litterärt värde bestäms som ”produkten av dynamiken av ett system, specifikt av ett ekonomiskt system”.³

Herrnstein Smith vill i *Contingencies of Value* göra upp med essentialistiska, universalistiska, objektivistiska teorier om litterärt (och annat) värde inom traditionell *axiologi*.⁴ Värde och värdeformering är väsentligen kontingenta fenomen, menar hon. Genom att undersöka de sociologiska och ekonomiska förutsättningarna för kulturella värdemekanismer och processer, vill hon ifrågasätta konservativa, kanonbevarande institutioner och ideologier. Herrnstein Smiths förståelse av vad litterärt värde *är*, blir alltså i denna bok mer eller mindre synonymt med hennes förståelse av vilka *värdeskapande processer* man kan skönja i ett kulturellt (ekonomiskt) system, enligt Hertzberg. Vad räknas då som sådana värdeskapande processer? Här är några av Herrnstein Smiths exempel:

such activities as the awarding of literary prizes, the commissioning and publishing of articles about certain works, the compiling of anthologies, the writing of introductions, the construction of department curricula, and the drawing up of class lists. All these forms of evaluation, whether overt or covert, verbal or inarticulate, and whether performed by the common reader, professional reviewer, big-time bookseller, or small-town librarian, have functions and effects that are significant in the production and maintenance or destruction of literary value, both reflecting and

contributing to the various economies in relation to which a work acquires value.⁵

Det är i detta slags processer som Herrnstein Smith menar att litterärt värde görs och förstörs. Då Hertzberg är djupt kritisk till hennes teoretiska förståelse av litterärt värde skulle man kanske frestas tro att han själv försvarar den teoretiska uppfattning om litterärt värde som hon kritiserar – alltså att litterärt värde är en objektiv och oföränderlig entitet som finns ”i” de litterära verken själva? Men så är inte alls fallet. Faktum är att Hertzberg ser både hennes värdeteori och den teori hon kritiserar som *lika* förfelade:

[Herrnstein Smiths uppfattning att värde ”görs”] kan kontrasteras mot [Atle] Kittangs syn på värde som bestämt av en dikts strukturella dynamik. Det är egentligen två sidor av samma sak. Det är lite som om man trodde att man var tvungen att se värdet som antingen ”inneboende” i de litterära verken, eller som inneboende i processerna i vilka de ingår. För båda två gäller att värdet är något som läses av, lite som man läser av en vattenmätare.⁶

Båda synsätten tycks alltså, menar Hertzberg, förstå värde som något som går att mäta, analogt med hur vi mäter saker i den empiriska verkligheten.⁷ Detta uppfattar Hertzberg som ett slags kategorimisstag, som ett missförstånd av vad för slags fenomen litterärt värde är, och därför även ett slags *logiskt-begreppsligt* misstag. Istället, anser Hertzberg, är värde just logiskt förbundet med den som gör värderandet:

Och här är kanske något som inte tillräckligt kan understrykas: värde är alltid en respons. Det är inte något som kan ledas i bevis, inte någon ”objektiv” egenskap, det är inte en effekt som kan avläsas, inte heller något privat som gäller för mig. (Du kan få mig att ompröva mitt omdöme om att boken var bra.)

Herrnstein Smith gör stor affär av att värdeomdömen inte är universellt giltiga. Men är det en förutsättning för att mitt omdöme ska var giltigt att alla andra måste bedöma verket på samma sätt som jag?⁸

Bara för att värde inte är en objektiv egenskap hos verket så är värdeomdömet inte rent subjektivt och privat, menar Hertzberg. Den som fäller ett värdeomdöme om ett verk gör likväl anspråk på att säga något *giltigt* om verket. Sådana omdömen är (principiellt, om ej alltid faktiskt) kommunicerbara och kan ibland få någon annan att ändra uppfattning om ett verk. Detta är, kunde man säga, logiska och fenomenologiska drag i värdeomdömen som Hertzberg anser att Herrnstein Smiths teori misslyckas att göra reda för.⁹ Den negativa konsekvensen av ett sådant otillräckligt värdebegrepp syns, enligt Hertzberg, när det omsätts i konkret litteraturvetenskaplig analys. Två exempel på svensk litteraturvetenskaplig forskning som utgår från Herrnstein Smiths värdeteori och som Hertzberg lyfter fram i sammanhanget är *Höstens böcker. Litterära värdeförhandlingar* (2013) och *Litterära värdepraktiker* (2017) av Forslid et al.¹⁰ ”Syftet” med dessa böcker, skriver Hertzberg, ”är att studera värde i termer av samspelet mellan kulturella och ekonomiska faktorer i kretsloppet kring bokproduktion, distribution och konsumtion”.¹¹ I hans ögon leder ”den empiristiska, ekonomiska värdeteorin” som vägleder dessa verk till en rad felaktiga antaganden och därmed även felaktiga slutsatser. En påstått värdeskapande handling, som Hertzberg bestrider, är *inköpanDET av böcker*. Bokköp, skriver Hertzberg, kan göras av en rad olika skäl och ha en rad olika konsekvenser och dessa gör varken till eller från för själva det litterära värdet som en bok har:

Hans Ruin köpte upp alla exemplar han kunde hitta av sin debutbok *Krigets anlete* för att makulera dem, han skämdes över sin tidigare protyska inställning. Kan man säga att han på så sätt förstörde, eller höjde, bokens värde?

I så fall tillämpar man felaktiga kategorier – att köpa en bok varken gör eller förstör en boks värde. Samma sak gäller läsande – det är inte en aktivitet som ”gör” eller inte gör värde. Värdet är internt involverat i läsandet. En läsare kan också *drabbas* av ett värde [...]. Att ”värde” bestäms som ett ”resultat” reducerar verket till ett medel. Men utmärkande för värdering av litteratur – till skillnad exempelvis från värdering av hus – är att målet för värderingen sällan är givet. Att läsare är oense i sina estetiska omdömen är inte något som i vanliga fall behöver lösas eller åtgärdas. Också när konsensus är målet, som när en prisnämnd ska prisbelöna ett

verk, är det inte entydigt vad denna konsensus innebär för verkets värde. Och en prisenämnd kan missta sig, bli utsatt för kritik, vilket ibland sker.¹²

Så här långt kunde man förmoda att Hertzberg helt enkelt anser att den typ av litteratursociologiska studier av litterärt värde som Forslid et al utför i *Höstens böcker* och *Litterära värdepraktiker* egentligen inte bidrar till vår förståelse av litterärt värde. Men så är inte fallet. Tvärtom skriver Hertzberg uttryckligen:

Det här betyder inte att studiet av värdepraktiker inte är en fruktbar utgångspunkt för att bredda diskussionen om litterärt värde. Men makroperspektiv borde kombineras med mikroperspektiv, sociologiska perspektiv med biografiska, empiriska med begreppsliga, för att göra bättre reda för den diversitet av intentioner och sammanhang i vilka värden och värderingar förekommer.¹³

Vi har nu kommit fram till den tolkningssvårighet jag inledningsvis nämnde som vad jag vill rikta blicken mot. Hertzberg menar, å ena sidan, att Herrnstein Smiths teori om litterärt värde missar väsentliga drag i vad litterärt värde *är*. Arbeten som bygger på denna teori riskerar således att landa i ett slags *validitetsproblem*: undersökningen studerar i själva verket inte fenomenet den gör anspråk på att analysera. Å andra sidan menar Hertzberg att sociologiska studier av litterära värdepraktiker, som *Höstens böcker* och *Litterära värdepraktiker*, är fruktbara och på ett förtjänstfullt sätt kan ”bredda diskussionen om litterärt värde”. Hur går detta ihop?

Det kunde kanske vara lätt att tolka Hertzbergs erkännansamhet som antingen en (tom) artig gest mot en teoretisk inriktning han i grund och botten känner sig främmande inför, eller som att han helt enkelt inte lyckas hålla en konsekvent linje genom essän. Jag tror att båda tolkningarna är fel. Det vi ska ta fasta på istället är Hertzbergs uppmaning att ”makroperspektiv borde kombineras med mikroperspektiv”. I detta ligger, som jag ser det, själva kärnan i hans poäng. Och det är härifrån – i försöket att klargöra denna kärna och dess poäng såsom jag förstår eller anar dem i Hertzberg – som mitt eget arbete tar vid.

För det Hertzberg benämner *makroperspektiv* respektive *mikroper-*

spektiv, kommer jag benämna *tredjepersonsperspektiv* (eller *utifrånperspektiv*) respektive *förstapersonsperspektiv* (eller *inifrånperspektiv*) på litterärt värde. Det är min förhoppning att via dessa begrepp visa att både Hertzberg och Herrnstein Smith – och Forslid et al som arbetar i den senares efterföljd – förmår uttrycka viktiga insikter om litterärt värde, men att litterärt värde framträder på tämligen olikartade sätt beroende på om man förhåller sig till det ur ett förstapersonsperspektiv eller ett tredjepersonsperspektiv.

I framställningen som följer kommer jag återkommande att återknyta till ovanstående citat av Hertzberg. Jag kommer argumentera för att vad Hertzberg lyfter fram som centralt för litterärt värde är det just ur ett *förstapersonsperspektiv*, medan vad Herrnstein Smith och Forslid et al undersöker är (primärt) litterärt värde ur *tredjepersonsperspektiv*.¹⁴ Båda dessa perspektiv är möjliga att inta i förhållande till litterärt värde. Båda är legitima och ger kunskap. Det är när vi inte är tillräckligt uppmärksamma på skillnaderna – eller växlingarna – mellan dessa perspektiv (och de anspråk som de möjliggör) som de problem och brister Hertzberg påpekar uppstår. Vad jag kommer försöka göra i det följande är alltså att beskriva relevanta logiska skillnader mellan att betrakta litterärt värde ur första- respektive tredjepersonsperspektiv och vad dessa har för bäring på studiet av litterärt värde inom litteraturvetenskapen.

Första- och tredjepersonsperspektiv hos Wittgenstein

I en litteraturvetenskaplig kontext är det viktigt att understryka att den begreppsliga skillnaden mellan första- och tredjepersonsperspektiv jag opererar med i artikeln inte är den *berättartekniska* åtskillnaden mellan första- och tredjepersonsberättare.¹⁵ Distinktionen jag använder mig av är istället hämtad från den wittgensteinska, vardags-språksfilosofiska, traditionen. Där är distinktionen central, inte minst i diskussioner om vad de logiska – eller som Wittgenstein skulle kalla det, *grammatiska* – skillnaderna är mellan att veta att någon *annan* upplever smärta, har en intention, menar något, hyser en uppfattning, etc. och att jag har eller gör detsamma.¹⁶ Hur skiljer sig de epistemologiska villkoren för ett påstående om att någon annan upplever

smärta och ett påstående att jag gör det? Hur skiljer sig min kunskapsmässiga *auktoritet* att uttala mig om detta, och min tillgång till relevant *data*, åt i dessa fall? En välbekant diskussion är när denna skillnad aktualiseras i relation till vad som kallas ”Moore’s paradox”: alltså hur vi ska förstå att satsen ”han tror att det regnar, men det gör det inte” är ett oproblematiskt påstående, medan att säga ”jag tror att det regnar, men det gör det inte” uppfattas som en paradox – fastän ingen *formell* paradox föreligger? Yrsa Neuman skriver i sin avhandling *Standing before a Sentence. Moore’s Paradox and a Perspective from within Language* (2015) utförligt och klart om detta.¹⁷ Normalt finns det på ett annat vis utrymme för *misstag* och hypotetiska förhållningssätt inom ett tredjepersonsperspektiv (han upplever smärta) jämfört med ett förstapersonsperspektiv (jag upplever smärta). Villkoren för misstag när det gäller mig själv ser annorlunda ut – ibland är ”misstag” till och med logiskt uteslutet.¹⁸ I normalfallet behöver jag överhuvudtaget inte *sluta mig till* mina intentioner, uppfattningar eller förnimmelser – jag har dem. Med det sagt går det ändå att tänka sig fall där det kan vara begripligt och kunskapsbringande att anlägga ett tredjepersonsperspektiv även *på sig själv*. Wittgenstein öppnar för olika varianter av den möjligheten:

§ 103. Jag har en helt annan inställning än den andre till mina egna ord. Jag kunde finna denna fortsättning om jag bara kunde säga ”Jag verkar tro”.

§ 104. Lyssnade jag på min muns tal så skulle jag kunna säga att någon annan talar ur min mun.

§ 105. ”Att döma av mina yttranden tror jag *detta*.” Nå, det går att tänka sig omständigheter där dessa ord skulle ha mening.

Och då kunde någon också säga ”Det regnar och jag tror det inte”, eller ”Det förefaller mig som om mitt Ego tror det, men det är inte så.” För detta måste man föreställa sig ett beteende som tyder på två väsen talande ur min mun.¹⁹

Normalt talar vi inte så här om våra egna försanthållanden: ”Att döma av mina yttranden tror jag *detta*.” Men det finns tillfällen när det är påkallat. Låt oss säga att jag tvärsäkert hävdar att jag inte hysar agg mot min bror när en släkting påstår att jag gör det. Min släk-

ting visar mig då ett antal familjefilmer hon har spelat in vid högtider genom årens lopp. Det är en omtumlande och obehaglig upplevelse att se igenom. På filmerna ser det ut som att jag upprepat anstränger mig för att trycka till min bror. Jag verkar förolämpa honom när jag kommer åt, jag förlöjligar honom, drar elaka skämt på hans bekostnad. När han i en sekvens blir ledsen och arg ser man hur jag med ett nöjt grin hånar att han inte kan "ta skämt". Det hela är förfärligt! Här ställs jag plötsligt inför möjligheten till självvrannsakan med hjälp av ett utifrånperspektiv: ska jag fortsätta insistera på riktigheten i min initiala självbild – vad jag i mitt förstapersonsperspektiv upplevde om min attityd till min bror? Ska jag insistera på att jag *måste* veta bäst för jag ser ju mig själv inifrån? Eller ska jag i ljuset av vad jag faktiskt såg mig själv göra när jag betraktade mig själv *utifrån* – ur ett tredjepersonsperspektiv – bli misstänksam mot min initiala självbild? I vilken mån ska jag låta detta tredjepersonsperspektiv få vägleda min omprövning av min självförståelse, vägleda mitt justerade förstapersonsperspektiv på mig själv? Det finns inga generella svar på hur man i *största allmänhet* bör förhålla sig när ett tredjepersonsperspektiv och ett förstapersonsperspektiv på detta sätt bestrider varandra. Men i just *detta* fall tycks saken vara klar för min del: jag har ett stort och oangenämt självvrannsakningsarbete framför mig! Och i det gör sig ytterligare ett pockande perspektiv sig till känna – nämligen *andra-personsperspektivet*. Det finns ett "du" som behöver talas med – och kanske framför allt lyssnas till – för att jag ska uppnå självkännedom, nämligen min bror.²⁰

I nära anslutning till den ovan citerade passagen ur *Filosofiska undersökningar* skriver Wittgenstein också om vad han kallar *aspekt-seende* och *aspektskifte*:

§ 113. Jag betraktar ett ansikte, plötsligt lägger jag märke till dess likhet med ett annat. Jag *ser* att det inte har förändrat sig; och ser det dock på ett annat sätt. Denna erfarenhet kallar jag "att lägga märke till en aspekt".²¹

Logiken i hur konkurrerande aspekter förhåller sig till varandra skiljer sig från logiken i hur två motstridiga faktapåståenden skiljer sig från varandra. Är det sant att det hållregnar så är det falskt att

det inte regnar, och vice versa. Men så förhåller det sig inte med två motstridiga *aspekter*. Betraktar vi exempelvis Jastrows berömda hare-anka, som Wittgenstein använder som ett pedagogiskt exempel på vad aspektseende kan vara, så kan bilden antingen se ut som en hare eller som en anka. Både haren och ankan är giltiga tolkningar av bilden: de utgör varsin aspekt. Man kan dock inte se dem *samtidigt* – man måste växla aspekt för att se än den ena, än den andra. När man gör det är det *som om* man såg olika objekt fast man vet att själva objektet – bilden i fråga – inte har ändrats.²²

Jag vill föreslå att även skiftandet mellan att betrakta litterärt värde ur förstapersonsperspektiv och ur tredjepersonsperspektiv bör ses som ett *aspektskifte* – vad man ser av litterärt värde under respektive aspekt blir då olika:

§ 129. Aspektväxlingen. ”Nog vill du säga att bilden nu helt förändrats!” Men vad är annorlunda: mitt intryck? Mitt ställningstagande? Kan jag säga vilket? Jag *beskriver* förändringen som en varseblivning: precis som om föremålet hade förändrat sig framför mina ögon.²³

Till skillnad från hare-ankan, dock – som ju är en förhållandevis enkel visuell bild, inte ett komplext kulturellt fenomen – är förstapersonsperspektivet *logiskt och fenomenologiskt primärt när det gäller litterärt värde*.²⁴ I fallet hare-ankan kan man inte säga att någondera aspekten logiskt *föregår* den andra, men när det gäller värdering kan man det: ett tredjepersonsperspektiv på värderande är endast möjligt i den mån det finns ett befintligt förstapersonsperspektiv – alltså någon som upplever värde (eller frånvaro av värde). I denna bemärkelse har Hertzberg rätt när hans skrev att *värde alltid är en respons* – någons respons ur ett förstapersonsperspektiv. Men det betyder inte att detta värde inte *sedan* kan granskas kritiskt ur ett tredjepersonsperspektiv (som vi såg i det uppdiktade fallet om mig, min fiktiva bror och familjefilmerna).

Cavell om estetiskt omdöme och ”fraudulence”

En Wittgenstein-inspirerad filosof som har diskuterat skillnaden mellan första- och tredjepersonsperspektiv gällande estetiska omdömen

– dock utan att använda just de termerna – är Stanley Cavell. Cavell tar gärna utgångspunkt i skönlitterära exempel i sitt filosoferande och det gör han även här. I sin makalösa essä "Aesthetic Problems in Modern Philosophy" i *Must We Mean What We Say?* diskuterar Cavell H. C. Andersens "Kejsarens nya kläder", en saga om två bedragare som lurar en inbilsk och fåfäng kejsare. Bedragarna påstår att de syr de vackraste kläder av de mest utsökta material, men att kläderna har den underliga egenskapen att den som är *dum* inte kan se dem. Kejsaren litar förtjust på kännarnas auktoritativa omdöme och när han till sin förskräckelse upptäcker att han själv inte kan se kläderna vill han inte avslöja att han är dum, utan *låtsas* se dem. Detsamma gör resten av hovet, och initialt även folket som närvarar när kejsaren ska visa upp sina nya kläder offentligt. Den som till sist avslöjar sanningen är ett oskyldigt barn som ännu inte lärt sig ljuga för att framstå i bättre dager i andras ögon. När denne väl sagt det alla ser – att kejsaren är naken! – avslöjas bedrägeriet. Men då har bedragarna, rikligt belönade, redan försvunnit.²⁵ Cavell åkallar sagan i samband med att han försöker inringa den problematik han kallar "fraudulence" – estetisk bedräglighet – något han menar är en risk som alltid medföljer estetiska omdömen. H. C. Andersens saga är för Cavell ett slags allegori över det estetiska omdömet grammatik och inskräper följande begreppsliga sensmoral: ser du inte det estetiska värdet *själv* hjälper det inte att förlita sig på yttre auktoriteter – försöker du lägga ut ditt omdöme på entreprenad, bedrar du dig själv! Här ser vi en tydlig likhet mellan Hertzbergs uppfattning och Cavells. Man kan för all del *få hjälp* att se det estetiska värdet i något, enligt Hertzberg ("Du kan få mig att ompröva mitt omdöme om att boken var bra"), men sist och slutligen måste jag själv axla ansvaret att fälla värdeomdömet ur mitt förstapersonsperspektiv.²⁶ Cavell säger samma sak. En hjälpsam kritiker kan ta mig långt, men inte hela vägen fram till att (in)se det estetiska värdet i fråga:

It is essential to making an aesthetic judgment that at some point we be prepared to say in its support: don't you see, don't you hear, don't you dig? The best critic will know the best points. Because if you don't see *something*, without explanation, then there is nothing further to discuss. Which does not mean that the critic has no recourse: he can start training

and instructing you and preaching at you – a direction in which criticism invariably will start to veer. [...] At some point, the critic will have to say: this is what I see. Reasons – at definite points, for reasons, in different circumstances – come to an end. (Cf. *Investigations*, §217)²⁷

Till skillnad från hur det går till i ”Kejsarens nya kläder” finns det alltså ingen annan, ingen *utifrån*, som kan avslöja konstens bedräglighet *åt* oss andra. Det måste var och en göra själv utifrån sitt eget förstapersonsperspektiv. För till skillnad från det slags bedrägeri som sagans kejsare utsattes för, finns det inga objektiva fakta att tillgå, oavhängiga mitt eget ställningstagande, som avgör saken. I sagan är det ett faktum att Kungen *är* naken. Men huruvida ett påstått värde i ett litterärt verk verkligen finns där eller ej, kan inte barnslig ärlighet (annan än min egen) avslöja för mig. Ingen oberoende instans kan ytterst fälla avgörandet i mitt ställe. Vad detta innebär för den estetiska kritikens giltighet reflekterar Cavell över med hjälp av en annan litterär anekdot (som han i sin tur lånar från Hume), nämligen Sancho Panchas berättelse i Cervantes *Don Quijote* om två vinprovare.²⁸

Anekdoten lyder som följer: Sancho Pancha berättar om sina två anfäder som var vinkännare. En gång skulle de ge sitt omdöme om en tunna vin. Den ene hävdar då att vinet smakar järn, den andra att det smakar läder. Hur ska vi veta vem som har rätt? De ger ju inte samma omdöme om vinet? Och vad för bevis har de för att någontdera omdöme är riktigt? Vinprovorna blir utskrattade. Men, säger Sancho Pancha, när vintunnan tömdes hittades en *järnnyckel* med en *lädersnodd*! Alltså hade båda kännarna rätt! Det fanns faktiskt både järn- och lädersmak i vinet. Emellertid är detta helt fel filosofiska sensmoral att dra av berättelsen, enligt Cavell:

First of all, the fine drama of this gesture is greater than its factual decisiveness – a bit quixotic, so to say: for the taste may have been present and the object [the key with a leather thong] not, or the object present and the taste not. Second, and more important, the gesture misrepresents the efforts of the critic and the sort of vindication to which he aspires. It dissociates the exercise of taste from the discipline of accounting for it: but *all* that makes the critic's expression of taste worth more than another man's is his ability to produce for himself the thong and key of his response: and

his vindication comes not from his pointing out that it is, or was, in the barrel, but in getting us to taste it there.²⁹ (originalets kursiv)

Det enda som gör den goda kritikerns omdöme bättre än någon annans, är att hans omdöme självt förmår frambringa ”nyckeln” och ”ladersnodden”, och det som gör omdömet auktoritativt och giltigt för oss andra är att vi – vägleda av hans tolkning – faktiskt själva känner smaken av järn och läder, alltså själva förmår uppfatta det estetiska värde som han påstår finns där.

Jaget och vi:et i estetiska omdömen

Hittills har jag uppehållit mig vid värdeomdömen i relation till enskilda individer. Men något som Herrnstein Smith betonar är att värdeformering inte sker i ett vakuum, utan alltid i en av andra människor befolkad kultur, en kultur redan marinerad i kollektiva och historiska värderingar:

Not only are the objects we encounter always to some extent pre-interpreted and pre-classified for us by our particular cultures and languages; they are also pre-evaluated, bearing the marks and signs of their prior valuing and evaluations by our fellow creatures. Indeed, pre-classification is itself a form of pre-evaluation, for the labels or categories name under which we encounter objects not only, as I suggested earlier, foreground certain of their possible functions, but also operate as signs – in effect, as culturally certified endorsements – of their more or less effective performance of those functions.³⁰

Detta, att individens värdeomdöme är situerat och begripligt i en kultur av befintliga värden, delade av ett ”vi”, är lika viktigt för förstapersonsperspektivet på litterärt värde som för Herrnstein Smiths tredjepersonsperspektiv. Men detta kulturella ”vi” uppfattas helt olika beroende på om vi intar ett första- eller ett tredjepersonsperspektiv.

Det ”vi” jaget i förstapersonsperspektivet appellerar till i sina estetiska omdömen betraktar sitt ”vi” ur ett inifrånperspektiv. Jaget tar sig här ton – tar sig rätt – att tala *för* detta ”vi” i egenskap av medlem i detta ”vi” (alla ”jag” har samma rätt att tala i detta slags

”vi:s” namn). Detta ”vi” har inte på förhand givna empiriska gränser rörande vem som kan vara innanför eller utanför. ”Vi:et” har snarare karaktären av en öppen *inbjudan*: i *påståendet* om vad ”vi” uppfattar estetiskt finns både ett explicit *bör* (du/ni borde se detta!) och en underförstådd *fråga* (ser du/ni samma sak som jag? I så fall har vi ett ”vi”!). Detta påstådda ”vi” inväntar med andra ord andras erkännande för att etablera sig själv som ett ”vi”.³¹ Har jag otur består detta ”vi” endast av mig själv. Det är i denna bemärkelse Cavell menar att vi ska förstå Kants ”universella stämma” med vilken vi tar oss ton i estetiska omdömen och talar för ”alla”; ”speaking with a universal voice, judging ’not merely for himself, but for all men,’” är något som tillkommer förstapersonsperspektivets förhållande till ett ”vi”.³² Vi vet ju mycket väl att inte alla *de facto* kommer att hålla med, men det ”vi” som infinner sig kommer kanske utgöra det ”vi” med vilket jag delar estetiskt universum?

”Vi:et” man studerar genom ett tredjepersonsperspektiv är däremot empiriskt och något som studeras *utifrån*. För att legitimt kunna säga något om detta ”vi:s” värderingar måste jag göra empiriska efterforskningar och hitta konkret evidens för mina påståenden. Jag måste ta reda på en viss avgränsbar grupps värderingar, kanske genom intervjuer eller enkäter, genom observation av olika institutioners och aktörers arbeten, policys, strukturer, eller genom att studera statistik av olika slag (över konsumtion, utlåning, distribution, etc.).

Vi skulle ytterligare kunna försöka utkristallisera skillnaden häremellan genom att fråga oss hur de båda perspektiven skulle svara på frågan: Kan man *rösta om* litterärt värde? Alltså, skulle en omröstning som sådan kunna vara avgörande för ett verks litterära värde eller ej? Låt oss säga att det genomfördes en stor folklig omröstning om vad som var årtiondets bästa roman i Sverige. Låt oss vidare säga att omröstningen arrangerades av en inflytelserik och prestigefylld kulturell institution. Omröstningen hade hög mediabevakning, författarna som nominerades deltog i en rad publika sammanhang och tävlingen kommenterades omfattande i många medier. När vinnarromanen tillkännagavs ökade försäljningen dramatiskt. Nya upplagor av romanen behövde tryckas och sålde bra. Kritiker och litteraturforskare uttalade sig om romanen. Läsecirklar ägnades åt den. Författaren skrev på kontrakt för att göra om romanen till film.

Har detta höjt det litterära värdet på den vinnande romanen? Ur Herrnstein Smiths tredjepersonsperspektiv är svaret tveklöst *ja*. Detta – däribland omröstningen – skulle ses som typiska processer som höjer det litterära verkets värde i systemet. Ur förstapersonsperspektivet är svaret lika tveklöst *nej*. Att antyda motsatsen vore att – som Hertzberg uttrycker det – *misstänkliggöra* den tillfrågades estetiska integritet. Om jag skulle ändra uppfattning om ett verks litterära värde bara för att majoriteten råkar säga si eller så vore jag var en ryggradslös och anpasslig kappvändare: någon som höll med för att accepteras av en grupp eller för att vinna fördelar. Eller kanske vore jag tvärt om någon som fann det oerhört viktigt att ha en annan uppfattning än massan och därför, för att sticka ut och göra mig märkvärdig, intog den raka motsatsen till majoritetens värdering. Men vi kan också tänka oss att utfallet av omröstningen helt enkelt skulle ge *mig anledning att ärligen ompröva min uppfattning*. Om nu så många människor uppskattar den här romanen, vad kan jag ha missat? Eller på ett motsvarande sätt: om nu så många är kritiska till detta verk som jag uppskattar, vad är det jag inte ser? Och naturligtvis kan vi tänka oss en blandning av alla dessa reaktioner.

Min poäng är att på nivån av ett *förstapersonsperspektiv* finns det nödvändigtvis en *logisk skillnad* mellan vad det är att forma ett autentiskt, estetiskt omdöme, samt genuint ompröva omdömet i ljuset av andras omdömen, å ena sidan, och att helt enkelt låta sig påverkas av – för den estetiska frågan – egentligen irrelevanta ting, såsom status, prestige, rädslor, nyttor, å den andra. Detta betyder dock inte att det är omöjligt att ur ett kritiskt tredjepersonsperspektiv misstänka att de senare krafterna är i görningen *omedvetet* i förstapersonsperspektivet: att vi är mer styrda av diverse sociala, systemburna, krafter än vi tror. Det må så vara. Det är fortfarande så att ur ett förstapersonsperspektiv måste det vara *principiellt möjligt* att upprätta en begriplig skillnad mellan ett genuint estetiskt omdöme och ett komprometterat. Annars osynliggörs en stor del av våra estetiska erfarenheter och många av våra kritiska skrupler blir obegripliga. Harmen över hur värderandet av litteratur och bildning *kan* användas som klassmarkörer, som medel att göra sig finare än andra, förutsätter en kontrast; att det finns andra (genuina) sätt att värdera litteratur som *inte* endast är uttryck för klassmässig själv-

hävdelse. Löjet och pinsamheten vi upplever inför uppblåsta estetiska pretentioner förutsätter en skillnad gentemot estetiskt allvar som faktiskt bär, är befogat. Utan den skillnaden uppstod inte komiken. Om allt litterärt värderande i botten vore självhävdelse, och allt allvar pretantiöst, skulle dessa termer förlora sin pejorativa innebörd såsom varande just uttryck för *kritik*. Harmen och komiken förutsätter att vi känner igen en skillnad.

Vi har faktiskt en annan saga av H. C. Andersen som jag menar tematiserar just denna dubbla möjlighet hos individen att låta sig påverkas av majoritetsuppfattningen autentiskt eller inautentiskt. I "Tummelisa" blir lilla Tummelisa bortrövad av en ollonborre när hon flyr från den fula (!) paddan som tidigare också rövat bort henne. Ollonborren tycker först att Tummelisa är väldigt söt – det är därför han tar henne med sig. Men när han sen skryter om henne för sina ollonborrsvänner uttrycker de en helt annan estetisk värdering:

"Är hon inte vacker?" sa ollonborren stolt.

"Inte särskilt" sa en av hans vänner. "Hon är alldeles för mager på mitten, istället för att vara rund och trevlig som vi."

"Och hon har bara två ben", hånade en annan.

"Var är de fyra andra?"

Ollonborren stirrade på Tummelisa. "Ni har rätt", höll han med. Han grep den lilla flickan och flög ner henne till marken. "Jag vill inte ha dig", sa han till henne. "Du är för ful." Och så flög han sin väg.³³

Något har hänt med ollonborrens syn på Tummelisa – han tyckte hon var söt, nu säger han att han tycker hon är ful. Sagan lämnar öppet huruvida hans ändrade attityd bottnar i ren social anpassning efter gruppen – det kan kanske sänka hans status och prestige om hans uppfattning avviker för starkt från den normen i denna grupp? Eller om hans vänners estetiska kritik verkligen fått honom att ändra uppfattning – "the best critics will know the best points" – kanske inser han plötsligt hur groteskt fult det är med bara *två* ben?³⁴

Misstänksamhetens hermeneutik – att använda som metafysisk grund eller klagörande mönster

Men vart för detta oss egentligen? Om förstapersonsperspektivet är så viktigt, vad händer med giltigheten i de teoretiska framställningar som granskar vår självförståelse av våra värderingar ur ett mer *systematiskt, kritiskt* perspektiv? Är inte det ovanstående ett sätt att försvara ett slags naiv *status quo* angående värderingar? Ett accepterande av subjektets ytliga självförståelse? Vad händer med alla de insikter som olika former av misstänksamhetens hermeneutik har gett oss?³⁵ Om vi frågar oss detta utan att begränsa oss till enbart Herrnstein Smiths lovvärda ambition att göra upp med konservativa ideologier och institutioner genom att undersöka vilka underliggande strukturer som *formerar* ett litterärt värde; om vi tänker vidare och bredare, om vi tänker på marxistisk, feministisk, postkolonial, genealogisk kritik av (estetiska) värden och värdeformering som ju inte primärt befattar sig med individers självförståelse utan de krafter som *möjliggör* dem – vad blir statusen på dessa?

Jag kommer här naturligtvis inte kunna, eller ens försöka, ge ett svar på dessa stora frågor. Mitt ambition är endast att försöka göra troligt att ett uppmärksammande av skillnaden mellan första- och tredjepersonsperspektiv när det gäller (primärt litterärt) värde är ett viktigt led i att kunna *börja* besvara sådana frågor. Något jag finner relevant att lyfta fram i ljuset av dessa frågor är dock följande. För Wittgenstein fanns det både mycket värdefullt och mycket problematiskt att hämta hos exempelvis en misstänksam hermeneutiker som Freud. Ett problem Wittgenstein uppfattade hos Freud var *reduktionismen* i den systematiska misstänksamma teori Freuds psykoanalytiska projekt anlade – en önskan att förklara exempelvis en dröm såsom varande *egentligen* något helt annat än hur den uppfattades av individen.³⁶ För Wittgenstein är det väsentligt att noga skilja på filosofi, å ena sidan, och vetenskapligt arbete, å den andra. När dessa blandas ihop skapas lätt ett slags metafysiskt *grundvalstänkande* där vad som egentligen är en hypotetisk teori placeras bortom all möjlig prövning, eftersom hela utblicken på fenomenet man vill förklara bygger på att teorin *måste* vara korrekt.³⁷

I den mån de kritiska, misstänksamma, teorierna i tredjeper-

sonsperspektiv blir på detta vis metafysiska är de också problematiska. Men långt ifrån alla teoretiska tredjepersonsförklaringar inom misstänksam och kritisk teori är av denna metafysiska, reduktionistiska art, eller måste förstås och användas på det sättet. Det går också att betrakta många av dem på följande vis: som att vad de väsentligen gör är att placera fenomen i ett klagörande *mönster* som ändrar hur ett fenomen i stort framträder för oss, får oss att se kopplingar och skapar ett slags *gestaltförändring*. Beträktade så har dessa teorier inte anspråk på att säga ”detta är egentligen bara detta” (kärlek är *egentligen* bara vilja till makt eller ett spel på en erotikens marknad; litterärt värde är *egentligen* bara prestige och kulturellt kapital; ett särskilt moraliskt ställningstagande är *egentligen* bara kolonial dominans – alternativt – ren ”godhetssignalering”, etc.) – vilket vore att försöka koka ner fenomenet i förstapersonsperspektiv – reducera det – till hur det framträder i ett specifikt tredjepersonsperspektiv. För dem av oss som exempelvis marxistiska, feministiska och postkoloniala teorier inneburit sådana oerhört viktiga *gestaltskiften* – ur tredjepersonsperspektiv – ställs också förstapersonsperspektivet i ett annat ljus. Detta ljus pockar på mitt förstapersonsperspektivs uppmärksamhet och självrannsakan. Liksom i det fiktiva exemplet med min bror möjliggör tredjepersonsperspektiv ibland att även mitt förstapersonsperspektiv transformeras. Men – och detta kan ses som en grammatisk anmärkning i Wittgensteins mening – ett tredjepersonsperspektiv kan aldrig slutgiltigt ge oss grunden för/genomskåda/ersätta vårt förstapersonsperspektiv. Och det är när vi tror oss kunna göra detta vi stöter på problem.

När det blir problem: sammanblandning av första- och tredjepersonsperspektiv på litterärt värde

En sak vi borde lägga märke till är att ollonborren och hans kritiker talar *som om* skönheten helt enkelt vore en egenskap hos Tummelisas kropp. Som om skönheten antingen är där eller inte, ungefär som antalet ben. Detta sätt att tala är också typiskt för förstapersonsperspektivet – vi uttrycker oss så när vi gör estetiska värderingar. Hur ska vi förstå detta sätt att tala när vi granskar det filosofiskt? Cavell skriver:

Kant also describes [how we speak] [...] ["] of beauty as if it were a property of things." Only "as if" because it cannot be an ordinary property of things: its presence or absence cannot be established in the way ordinary properties are; that is, they cannot be established publicly, and we don't know (there aren't any) causal conditions, or usable rules, for producing, or altering, or erasing, or increasing this "property."³⁸

Cavell läser Kant i linje med sin egen vardagsspråksfilosofi, som en filosof som beskriver det estetiska omdömet grammatik inifrån vår användning, snarare än har en teori om den. Vi talar helt enkelt så – *som om* skönhet vore en egenskap i objektet – det är så skönhet framträder för oss. Herrnstein Smith kan ibland låta som om vårt vardagliga sätt att fälla estetiska omdömen, ur ett förstapersonsperspektiv, *egentligen* bottnar i att vi (immanent och omedvetet) har en metafysisk teori om skönhet. Att vi – och således även ollonborren och hans vänner – i själva verket alltid är omedvetna metafysiker som går och bär på filosofiska antaganden vi inte är medvetna om men som ändå måste finnas där, till exempel övertygelsen att det finns eviga essentiella värden i estetiska objekt. Och att vi "avslöjar" dessa teoretiska antaganden genom vårt sätt att prata. När ollonborren säger "Du är för ful" skulle han alltså avslöja att han tror att estetiskt värde är en egenskap *i* objektet! Denna uppfattning skulle Cavell kritisera. Han skulle påpeka att det istället är *teoretikern* som *projicerar* sitt teoretiserande tredjepersonsperspektiv-tänkande om estetiskt värde på den person som helt enkelt faller ett värdeomdöme – och att detta är ett kategorimisstag. Det är att kasta om den logiska ordningen: för att ett teoretiserande om estetiska värden ska vara möjligt måste redan estetiska omdömen föreligga. Att utgå från att det måste finnas en *underliggande* teori (medveten eller ej) som *möjliggör* värderandet, och som värderandet ytterst går att koka ner, till skulle Cavell och Wittgenstein kalla en metafysisk fördom.

Ett *möjligt* exempel på ett sådant kategorimisstag, alltså en sammanblandning av teoretiska tredjepersonsperspektiv på värde å ena sidan, och konkreta uttryck för värderande ur förstapersonsperspektiv, å andra sidan, kan vi hitta i en annan text av Forslid et al. I följande stycke ur artikeln "Att förhandla litterärt värde. Sami Said och *Väldigt sällan fin*" i TFL 2013: 3–4, presenterar författarna en

kontrast som de verkar anse ger uttryck för en problematisk motsägelse eller konflikt. De skriver:

På en principiell och teoretisk nivå dominerar idag en konstruktivistisk syn på litterärt värde inom litteraturkritiken och litteraturvetenskapen. Så gott som alla är överens om att värdet hos och värderingen av en litterär text skiftar över tid och rum. I den dagliga praktiken ser det emellertid ofta annorlunda ut. Inte sällan behandlas litteraturen just som om dess värde finns i själva texten, som om det handlar om en egenskap oberoende av betraktaren och situationen. Den värderingsmässiga konsensus som genererats av exempelvis utbildningssystem, litteraturkritik och litteraturvetenskap gör därtill att det som i grunden är en kulturellt och historiskt bestämd värdering framstår som ett essentiellt värde.³⁹

Jag säger att vi här har ett *möjligt* exempel på den sammanblandning som jag (och Hertzberg och Cavell) ser som ett kategorimisstag, eftersom *huruvida* det är det, beror på vad författarna faktiskt menar i ovanstående passage. Låt mig därför parafrasera citatet så misstaget blir synligt (om det alls finns där): 'Medan de flesta på en explicit teoretisk nivå anser att estetiska värden är kontingenta, så ser vi något annat när vi tittar på hur man faktiskt talar om och bedömer litterärt värde. Betraktar vi värderande samtal om litteratur inom litteraturkritik och litteraturstudier så kan vi konstatera att gamla teoretiska föreställningar lever kvar! I de litteraturkritiska samtalen betar vi oss som om vi fortfarande trodde på essentiella, eviga, värden! Vi talar som om värdena finns där i objekten, som vi inte visste bättre än så.' Om denna parafras fångar andemeningen hos Forslid et al skulle jag säga att de blandar ihop saker. Eller närmare bestämt: de blandar ihop ett *teoretiskt* tredjepersonsperspektiv på värde och det *konkreta värderandet* som sker i förstapersonsperspektiv. Denna sammanblandning är i viss mån analog med det misstag Johannes de silentio identifierar hos de hegelianer som försöker tänka sig fram till tron, som försöker fånga trons väsen och förstå den genom dialektiskt tänkande. Det går inte eftersom tron såsom *tro* endast kan begripas inifrån – inifrån tron.⁴⁰ På ett besläktat vis kan värde såsom *värde* endast begripas inifrån, ur värderandet. Lika lite som tron *egentligen* är en oanalyserad teori, är (litterärt) värde egentligen en oanalyserad teori.

För att tänka genom exempel här: om jag fäller det litterära värdeomdömet att Sara Lidman är en av de största svenska författarna i svensk litteratur under 1900-talet, är det så att jag då *egentligen* försvär mig till en teori om eviga estetiska värden? Nej. Jag gör det lika lite som jag *egentligen* implicit försvär mig till en teori om eviga moraliska värden när jag säger: Israels folkmord på palestinier, liksom västvärldens flathet mot denna utrensning, är absolut vedervärdigt och moraliskt outhärdligt! I båda fallen talar jag med ett slag ”universell stämma”. Jag tar mig ton att tala för oss alla. Jag talar i viss mening *absolutistiskt*. Men det innebär inte att jag underskriver implicita teoretiska antaganden om att värderingar är absoluta eller ahistoriska. Frågan om deras eventuella teoretiska status infinner sig över huvud taget inte. Att anta att det måste finnas en teori under som möjliggör mitt värderande är att missförstå vad denna talhandling är och gör utifrån ett slags *teoreticism*, för att tala med Toril Moi.⁴¹ Jag talar värderande, jag axlar rollen att värdera. Jag argumenterar inte implicit utifrån ett axiologiskt projekt där jag misstar mina utsagor för att vara objektivt giltiga och inkontingenta. Ur ett tredjepersonsperspektiv ser jag mycket väl att de inte är det. Men poängen är följande: *vi lever i världen utifrån vårt förstapersonsperspektiv. Det är där (estetiska, moraliska, politiska, litterära) värden får liv för oss, det är där de framträder såsom värden.* Men ett växlande mellan tredjepersonsperspektiv och förstapersonsperspektiv ger mig möjlighet till självkritik och ett nyttigt utifrånperspektiv på värde och värderande. Båda perspektiven är alltså fruktbara – så länge inte tredjepersonsperspektivet får hybris och vill kolonisera vad det innebär att överhuvudtaget förstå värde.

Avslutande metakommentar

Vid det här laget har säkerligen någon läsare tänkt: men du själv då! Utgår inte du i hela ditt resonemang från att Wittgenstein och Cavell *har rätt* i allt de säger – att deras filosofi är korrekt, bortom all prövning? Vari består din auktoritet att så arrogant, utan hänvisning till några som helst empiriska data, säga att det är så här *vi* talar, att det är så här *vi* bör förstå gränserna mellan första- och tredjepersonsperspektiv? Är inte detta höjden av dogmatism och i det närmaste ett slags ovetenskapligt predikande?

Detta måste förstås varje läsare bedöma själv, men det är inte utifrån de anspråken jag skriver. Det är heller inte den auktoriteten jag tillmäter Wittgenstein och Cavell: statusen av ett slags ofelbara *orakel*. Mitt hänvisande till dem handlar mer om att redovisa varifrån jag tillskansat mig vissa sätt att tänka, än att etablera varför detta sätt att tänka måste vara riktigt (för att ”mästarna” har sagt bu eller bä är inget argument). Min egen auktoritet att staka ut skillnaderna mellan första- och tredjepersonsperspektiv liknar istället den auktoritet som den som uttalar ett estetiskt omdöme, med universell röst, bemäktigar sig av: jag appellerar till ett ”vi” – jag vädjar till vad vi som litteraturvetare *alla vet* (jag vet ju inte mer om detta än någon annan). I själva verket menar jag mig inte ha sagt något som helst *nytt* i denna text som inte alla litteraturvetare redan har kännedom om (jämför *FU* § 89). Jag har, i mina egna ögon, snarare anspråk på att uttala rätt *anspråkslösa* påminnelser, grammatiska anmärkningar, om hur *vi* talar om litterärt värde ur ett inifrånperspektiv. Inifrån våra estetiska liv i allmänhet, som läsare av skönlitteratur, och inifrån vår praktik som litteraturvetare i synnerhet. Huruvida dessa ”vi” finns, erkänns, kan jag varken bestämma eller kräva. Skäl och argument tar slut någonstans, och med dem även denna text.

Noter

- 1 Se Ingeborg Löfgren, ”Ett försvar av det estetiska samvetet”, *Ny Tid*, 2024–01–15, <https://www.nytid.fi/2024/01/ett-forsvar-av-det-estetiska-samvetet/?fbclid=IwAR2TMseo4h1Z3tnyhJxboHggzpdX4lxw3E7SRgrNK1yifN8IqQEr-zwEhnPE>.
- 2 För att se olika perspektiv på den debatten, se *Ikaros. Människan och vetenskapen* (2024: 1), 2024–04–06, <https://www.tidskriftenikaros.fi/utgivnet-nummer/2024-1-kritik/>.
- 3 Fredrik Hertzberg, ”*Farväl kvalitet. Farväl konst.*” *Om litterärt värde* (Vasa: Ellips förlag, 2023), 18–19. Jämför med Herrnstein Smith: ”All value is radically contingent, being neither a fixed attribute, an inherent quality, or an objective property of things but, rather, an effect of multiple, continuously changing, and continuously interacting variables or, to put this another way, the product of the dynamics of a system, specifically an economic system.” Barbara Herrnstein Smith, *Contingencies of Value. Alternative Perspectives for Critical Theory* (Cambridge, Mass/London: Harvard University Press, 1988), 30.
- 4 Se bland annat Herrnstein Smith, *Contingencies of Value*, 13, 28, 182, 187. Jag kommer, liksom Herrnstein Smith själv, att växla mellan att skriva om litterärt värde, estetiskt värde, och värde mer i allmänhet, fast dessa begrepp inte är identiska. Jag gör så i den mån jag anser att de logiskt fungerar likadant i diskussionen.

- 5 Herrnstein Smith, *Contingencies of Value*, 46.
- 6 Fredrik Hertzberg, "Farväl kvalitet. Farväl konst", 19.
- 7 Jag tar här inte ställning till om Hertzbergs kritik av Kittang och Herrnstein Smith är rättvis, det är inte den väsentliga frågan för mig i denna text. Hertzbergs kritik är framförallt intressant för att den hjälper mig uppmärksamma problematiken rörande litterärt värde i första- och tredjepersonspersonsperspektiv.
- 8 Hertzberg, "Farväl kvalitet. Farväl konst", 19.
- 9 Toril Moi har nyligen diskuterat litteraturtolkandets och litteraturkritikens fenomenologi på ett ytterst klagörande sätt som har flera kontaktpunkter med tematiken i Hertzbergs text. Se hennes lysande "A Wittgensteinian Phenomenology of Criticism", i *Wittgenstein and Literary Studies*, Robert Chodat & John Gibson red. (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), (41–61).
- 10 Se Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Lisbeth Larsson, Christian Lenemark, Anders Ohlsson och Ann Steiner, *Höstens böcker. Litterära värdeförhandlingar*, (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2015) och Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Christian Lenemark, Anders Ohlsson och Ann Steiner, *Litterära värdepraktiker. Aktörer, rum platser* (Göteborg/Stockholm: Makadam, 2017).
- 11 Hertzberg, "Farväl kvalitet. Farväl konst", 20.
- 12 Hertzberg, "Farväl kvalitet. Farväl konst", 21.
- 13 Hertzberg, "Farväl kvalitet. Farväl konst", 22.
- 14 Detta är lite av ett tillrättaläggande från min sida. Herrnstein Smiths *Contingencies of Value* innehåller egentligen mycket mer, och är ett teoretiskt mycket sammansatt och komplext verk. Men för denna artikels vidkommande är det på grund av hur hon tillhandahåller en teoretiskt produktiv utgångspunkt för sociologiska studier som hon blir intressant.
- 15 Man skulle säkert kunna göra intressanta kopplingar mellan berättande, berättarperspektiv och upplevelse här men det är inte mitt syfte.
- 16 Jag kommer i det följande använda mig av följande utgåva: Ludwig Wittgenstein, *Filosofiska undersökningar*, övers. Martin Gustafsson & Lars Hertzberg (Stockholm: Thales, 2020), och hädanefter förkorta verket till *FU*. För "grammatik", se *FU*, del I, § 90, § 110–111, § 149; "intention", se *FU*, del I, § 197, § 205, del II, iv, § 35; "att mena", se *FU*, del I, § 19–20, § 22, § 33, del II, § 9, § 15, § 17; "smärta", se *FU*, del I, § 26, § 142. Veena Das undersöker relevansen av distinktionen i antropologiska studier. Se Veena Das, *Textures of the Ordinary. Doing Anthropology after Wittgenstein* (New York: Fordham University Press, 2020), 131–138.
- 17 Yrsa Neuman, *Standing before a Sentence. Moore's Paradox and a Perspective from within Language* (diss.) (Åbo: Åbo Akademi, 2015).
- 18 Se Wittgenstein, *FU*, del I, § 243–317. Det kan förstås även vara logiskt uteslutet med tvivel även i tredjepersonsperspektiv och då närmar vi oss Wittgensteins bemötande av skepticism och solipsism: "I know that a sick man is lying there? Nonsense! I am sitting at his bedside, I am looking attentively into his face. – So I don't know, then, that there is a sick man lying there? Neither the question nor the assertion makes sense. [...] And 'I know that there's a sick man lying there', used in an *unsuitable* situation, seems not to be nonsense but rather seems matter-of-course, only because one can fairly easily imagine a situation to fit it, and one thinks that the words 'I know that...' are always in place where there is no doubt, and hence even where the expression of doubt would be unintelligible.", Ludwig Wittgenstein, *On Certainty/Über Gewissheit*, G.E.M. Anscombe & G.H. von Wright red., övers. Dennis Paul & G.E.M. Anscombe (1969) (Malden/Oxford/Victoria: Blackwell Publishing, 2008), § 10.

- 19 Wittgenstein *FU*, del II, § 103–105.
- 20 Jag tackar Per Sivefors som påtalade relevansen av andrapersonsperspektivet i detta sammanhang vid symposiet *Litterära värden och värderingar* 18–19 april 2024, Karlstads universitet. Detta skulle ytterligare kunna utvecklas mycket, inte minst i dialog med Martin Bubers tankar om jag-du-relationer, vilket Sivefors med rätta påpekade för mig. Jag har tyvärr inte utrymme att göra det här.
- 21 Wittgenstein, *FU*, del II, § 113.
- 22 Se Stanley Cavell, *Pursuits of Happiness: The Hollywood Comedy of Remarriage* (Cambridge/London: Harvard University Press, 1981), 36, samt Wittgenstein, *FU*, del II, § 118–130.
- 23 Wittgenstein, *FU*, del II, § 129.
- 24 Cavell understryker att hare-ankan inte uttömer de olika logiska sätt aspektseende i litteratur, kritik och estetiska omdömen kan fungera: "In looking more closely at this region of the [Philosophical] Investigations, I do not want to become fixated on the duck-rabbit. It is a beautiful and clear example; but of what? Not of psychological subtleties; not of all cases of interpretation; in particular, not all of aesthetic experience." Stanley Cavell, *The Claim of Reason: Wittgenstein, Skepticism, Morality, and Tragedy* (1979) (Oxford and New York: Oxford University Press, 1999), 354.
- 25 H. C. Andersen, "Kejsarens nya kläder", *Sagor och berättelser af Hans Kristian Andersen*, övers. Karl Johan Backman [och August Strindberg], första delen, med 207 träsnitt af Karl Larsson och Isidor Törnblom (Stockholm: Hjalmar Linnströms förlag, 1877), (88–93). <https://runeberg.org/hcasob/1/0090.html>.
- 26 Hertzberg, "Farväl kvalitet. Farväl konst", 19.
- 27 Stanley Cavell, *Must We Mean What We Say? A Book of Essays* (1969), updated edition (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2002), 93. hädan- efter förkortad till MWM.
- 28 Denna anekdot återberättas i David Humes *Of the Standard of Taste* (1760) och finns med i bok II, kapitel 13, i Miguel de Cervantes *El ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha* (1605/1615). Jag har dock inte använt mig av dessa källor i artikeln.
- 29 Cavell, MWM, 87.
- 30 Herrnstein Smith, *Contingencies of Value*, 43.
- 31 "Acknowledgment" är ett centralt begrepp för Cavell i sammanhanget. Vi kan för övrigt se en logisk parallell mellan auktoriteten med vilken du kan uttala dig om hur "vi" uppfattar ett estetiskt värde, och auktoriteten med vilken du kan uttala dig om vad "vi" menar med ett visst ord eller uttryck på ditt eget modersmål. Som Cavell skriver: "[Native s]peakers do not, in general, need evidence for what is said in the language; they are the source of such evidence. It is from them that the descriptive linguist takes the corpus of utterances on the basis of which he will construct a grammar of that language. To answer some kinds of specific questions, we will have to [...] count noses; but in general to tell what is and isn't English, and to tell whether what is said is properly used, the native speaker can rely on his own nose; if not, there would be nothing to count." (Cavell, MWM, 4) Då vardagsspråksfilosofens auktoritet vilar på auktoriteten hen har som mogen medlem i en språkgemenskap finns här även en parallell mellan auktoriteten i vardagsspråksfilosofens påståenden om vad "vi" säger, och estetiska omdömen: "I will suggest that the aesthetic judgment models the sort of claim entered by these [ordinary language] philosophers, and that the familiar lack of conclusiveness in aesthetic argument, rather than showing up an irrationality, shows the

kind of rationality it has, and needs.” (Cavell, MWM, 86).

- 32 Cavell MWM 89, not 8.
- 33 H. C. Andersen, ”Tummelisa”, *Illustrerade sagor av H.C. Andersen*, Bearbetad text, Anna Milourne, Gillian Doherty, Ruth Brocklehurst, illustrationer av Fran Parreno, övers. Eva Andreasson (Stockholm: Känguru, 2016), 48–49.
- 34 Detta lämnas öppet i *denna* – bearbetade – utgåva, i alla fall. I den svenska översättningen från 1877 återges episoden istället så här: ”Sedan kommo alla de andra ollonborrarna, som bodde i trädet, och gjorde visit; de sågo på Tummelisa, och ollonborrsfröknarna ryckte på spröten och sade: Hon har ju inte mer än två ben! Det ser för ömkligt ut! — Hon har inga spröt! sade de. — Hon är så smal om lifvet! Fy, hon ser ju alldeles ut som en menniska! Hvad hon är ful! sade alla de qvinliga ollonborrarna, och ändå var Tummelisa så fager. Och det tyckte också den ollonborre, som hade tagit henne; men då alla de andra sade, att hon var ful, trodde han det slutligen också och ville alls icke ha henne, utan hon kunde få gå, hvar hon ville.” Här tar berättaren på sig att göra ett auktoritativt estetiskt omdöme åt läsaren, som ska slå fast hur det ”egentligen” ligger till i detta fiktiva universum: Tummelisa *är* (ska var) fager i sagan. Om ollonborren bara tror att hon var ful till slut – om han bara sägs *inbilla sig* (att han tycker att) Tummelisa är ful – ändras arten av ambivalens vi ställs inför. Se H. C. Andersen, ”Tummelisa”, *Sagor och berättelser af Hans Kristian Andersen*, övers. Karl Johan Backman [och August Strindberg], första delen, med 207 träsnitt af Karl Larsson och Isidor Törnblom (Stockholm: Hjalmar Linnströms förlag, 1877) (31–42), 34. <https://runeberg.org/hcasob/i/0036.html>.
- 35 Jag lånar här termen från Paul Ricceurs idé om Nietzsche, Marx och Freud som ett slags misstänksamhetens mästare. Liksom han använder jag begreppet misstänksamhetens hermeneutik inte i en pejorativ, utan i en deskriptiv, mening. Se Paul Ricœur, *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*, övers. Denis Savage (New Haven and London: Yale University Press, 1970), särskilt 28–36.
- 36 Se Ludwig Wittgenstein, *Lectures and Conversations on Aesthetics, Psychology and Religious Belief. Compiled from Notes taken by Yorric, Smythies, Rush Rhees, and James Taylor*, Cyril Barret red. (Oxford: Blackwell Publicshing, 1966), se §29.
- 37 Han skriver exempelvis: ”Riktigt var att våra [filosofiska] betraktelser inte fick vara vetenskapliga betraktelser. [...] Och vi får inte lägga fram någon som helst teori. Det får inte finnas något hypotetiskt i våra betraktelser. All förklaring måste bort, och endast beskrining träda i dess ställe. Och denna beskrivning får sitt ljus, alltså sitt syfte, av de filosofiska problemen. Dessa är emellertid inte empiriska, utan löses genom en insikt i hur vårt språk arbetar, nämligen genom att man blir varse detta arbete: *i strid mot* en drift att missförstå det. Problemen löses, inte genom bibringandet av nya erfarenheter utan genom sammanställningen av det sedan länge bekanta, Filosofin är en kamp mot förhåxandet av vårt förstånd genom vårt språk.” (Wittgenstein, *FU*, del I, § 109.) Se även *FU*, del I, §89–133.
- 38 Cavell MWM 89, not 8.
- 39 Torbjörn Forslid, Jon Helgason, Lisbeth Larsson, Christian Lenemark, Anders Ohlsson, Ann Steiner, ”Att förhandla litterärt värde: Sami Said och Våldigt sällan fin”, *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, vol. 43 (2013:3–4), (121–134), 122. <https://doi.org/10.54797/tfl.v43i3-4.10801>.
- 40 Søren Kierkegaard, *Fruktan och bävan. Dialektisk lyrik av Johannes de silentio*, övers. Richard Hejll, reviderad av Stefan Borg (Reboda: Nimrod, 1995).

- 41 Se exempelvis Toril Moi, "Crisis in the Profession, Or the Failure to Imagine the New," *American Literary History*, vol. 36, Issue 4 (Winter 2024) (1161–1182), 1169. <https://doi.org/10.1093/alh/ajae080>.